

stručno i savjesno redigirane bibliografije za povijest Slovenaca. Među ocijenjenim djelima nalaze se i hrvatska djela: F. Hauptmann, Rijeka od rimske Tarsatice do hrvatsko-ugarske nagodbe; J. Bösendorfer, Agrarni odnosi u Slavoniji; F. Čulinović, Seljačke bune u Hrvatskoj i neki manji prilozi, a među prikazanim časopisima i Historijski zbornik I—III (G. Čremošnik).

Krešimir Nemeth

GODIŠNJAK ISTORISKOGRUŠTVA BOSNE I HERCEGOVINE
III i IV, 1951 i 1952.

Treći svezak »Godišnjaka« posvećen je desetgodišnjici naše narodne revolucije, pa je gotovo isključivo ispunjen radovima iz toga područja. Kako se neki članci odnose na iste ili slične teme, obradit ćemo ih zajedno, bez obzira na njihov redoslijed u časopisu. Na prvom je mjestu major M. S o j i ć obradio »Neke specifičnosti ustanka u Bosni i Hercegovini 1941 i prvih mjeseci 1942 godine«. Pisac je sebi postavio zadatak, da na pojedinim ustaničkim područjima opiše karakteristične crte, po kojima se ona na neki način razlikuju od drugih. Osnovno obilježje ustanka u Bosanskoj Krajini je masovnost ustanka, koja je prouzrokovala organizacionu razdrobljenost snaga frontalne borbe, koje angažiraju mnogo ljudstva, a donose relativno slabe rezultate, i šire djelovanje šovinističkih elemenata. Osnovni zadatak bio je pravilno kanalisati buntovničko raspoloženje naroda i organizaciono učvrstiti jedinice. Seoski odredi pretvaraju se u vodove, koji ulaze u odrede kao više vojne jedinice; ove povezuju štabovi bataljona; nad svima je štab brigade u Drvaru, koji predstavlja prvo žarište ustanka. Krajem septembra 1941 prodiru na teritorij Drvara talijanske snage. Pōd utjecajem četničkih elemenata odredi se osipaju i rasturaju, a žarište ustanka prenosi se na Kozaru, koja radi drukčijih uslova doživljava krizu. Ovdje su u početku ustanka brzo stvorene desetine s partizanskim načinom ratovanja, koji se pokazao daleko efikasniji od frontalnih napada. Politički rad u narodu bio je mnogo širi i organizovaniji. U ustanku aktivno učestvuje i muslimanski i hrvatski element. Četnički pokret se u vojnim jedinicama nije mogao ukorijeniti. U Tuzlanskoj oblasti pisac je obradio područja: 1. Birač. Početkom ustanka broj već formiranih jedinica naglo raste, pa se prešlo na formiranje odreda. Kasnije se oni spajaju u čete i bataljone. 2. Majeвица i Semberija. Ovdje ustanak nije bio onako buran kao u drugim krajevima. Od početka postoje i četničke grupe, koje su kasnije izvršile napad na štab partizanskog odreda i prevladale na tom području. 3. Ozren. Ustanak je tekao slično kao i drugdje, ali je za njega značajno, da je za vrijeme ofanzive ōitave krajeve uhvatila strašna panika, pa je ponegdje narod masovno predavao oružje neprijatelju. Sarajevskoj oblasti davala je obilježje djelatnost romanijskih jedinica. Ovdje je razvoj tekao vrlo metodično. Već 20. jula 1941. izišao je štab oblasti na Romaniju. Borba je usmjerena na uništenje putova i neprijateljskih uporišta. Odnos prema muslimanskom stanovništvu je pravilan, pa se vrlo rano stvaraju čisto muslimanske partizanske formacije. Četničke grupe, koje se vremenom pojavljuju, nisu mogle zadržati svoj osebujan karakter, pa se stapaju s partizanima. Hercegovina se po karakterističnim crtama izdvaja od svih ostalih područja u našoj zemlji. Teror ustaša podigao je narod na oružje znatno ranije nego u ostalim krajevima. Partijski kadar je vrlo malen i ne uspijeva da obuzda vrlo jake nacionalističke elemente, koji dolaze negdje do izražaja u pokolju muslimana. Već u septembru 1941. četnička izdaja je u punom jeku.

Iako je namjera da obradi specifične detalje u pojedinoj oblasti odvela pisca na posao, koji sam po sebi nije potpun, ipak je njegov članak vrlo dobar, po tome što je rađen vrlo objektivno i na osnovi izvora. Gdje nije imao arhivskih podataka,

pisac se nije upuštao u kombinacije na osnovi sjećanja i usmenih saopćenja (koja doduše ne valja odbaciti, ali koja u radovima ove vrste obično dominiraju, zbog čega se gubi utisak naučnog rada).

Na ovaj se rad nadovezuje članak potpuk. A. Sarajlića, »Stanje u Sarajevskoj oblasti prije početka ustanka«, u kojem je, bez obzira na naslov, detaljno obrađen i tok samog ustanka, pretežno na Romaniji. Nakon ulaska njemačkih jedinica u Sarajevo (14. IV. 1941) zavladao je bezvlašće i teror. Radi nesnosnih životnih uslova radnici u nekim rudarskim centrima organizuju štrajkove. Dolazi i do eksplozija. Već u maju 1941 formira se rukovodstvo vojnih komiteta; skuplja se oružje. Kad su ustaše 28. juna pozvali sve muške stanovnike od 15 do 65 godina da se prijave vlastima, KP je proglasila bojkot ove naredbe. Kolebljivci, koji su se prijavili, bili su zadržani, a mnogi se više nisu ni vratili. Po dolasku Svetozara Vukmanovića u Sarajevo odlučeno je da se pristupi formiranju oblasnih štabova. Štab Sarajevske oblasti izišao je na Romaniju oko 20. jula 1941 (napominjem, da Sojić navodi upravo taj dan!). Krajem jula formiraju se prve vojničke grupe. Pisac detaljno obrađuje prve akcije partizanskih jedinica, formiranje odreda i bataljona. Pojavljuju se i četnici, koji oko sebe okupljaju istomišljenike. Na jednom sastanku 1. oktobra 1941 odlučeno je da se formira zajednički operativni štab partizanskih i četničkih odreda Istočne Bosne. Četnici su i dalje vodili sovinstičku politiku, pa je 17. novembra 1941 došlo do raskida s njima. U toku prve neprijateljske ofanzive mnogi kolebljivi elementi otpadaju, ali je partizanski pokret ojačao, kad je na teritorij Istočne Bosne došla Prva proleterska brigada (decembar 1941). Članak je pisan vrlo opširno na osnovi arhivskog materijala.

Potpuk. P. Raičević piše o »Borbi za Prozor u februaru 1943 godine«. Između ostalih mjera, da se onemogući neprijateljski plan opkoljavanja partizanskih snaga u početku IV. neprijateljske ofanzive, Vrhovni štab je naredio probijanje preko Neretve u Crnu Goru i Sandžak. Na putu prodora isprečio se kao ozbiljno uporište utvrđeni talijanski garnizon u Prozoru. U gradu su bila smještena tri talijanska pješačka bataljona, divizion haubica, dva voda lakih topova, minobacački vod, četa lakih tenkova i jedna motorizirana četa — ukupno oko 1200 vojnika. Grad je bio zaštićen sa 14 jakih armirano-betonskih bunkera, a između njih je bilo raspoređeno više manjih bunkera. Čitav grad, a i posebno svaki bunker, bio je zaštićen redovima bodljikave žice. Već 31. I. 1943 jedinice III. udarne divizije zauzimaju Gornji Vakuf. Da bi razbio koncentraciju oko Prozora, neprijatelj nastoji da opet osvoji Gornji Vakuf. Tada Vrhovni štab naređuje, da se 15. II. napadne i zauzme Prozor. Napad je poduzela III. udarna divizija sa sve tri brigade: I. dalmatinskom. V. crnogorskom i X. hercegovačkom. Prve noći nije napad uspio, pa su se partizanske snage morale povući na polazne položaje. U noći 16. II. 1943 izvršen je ponovni napad. Neprijateljski garnizon se povukao, ali je bio opkoljen i uništen. Na kraju članka priložena je karta Prozora s položajem utvrđenja i rasporedom jedinica.

U drugu grupu članaka spadaju tri rada iz historije Narodne vlasti. Prvi je opsežan članak H. Čemerlića »Postanak i razvoj narodne vlasti u Bosni i Hercegovini za vrijeme Narodnooslobodilačke borbe«. Članak je podijeljen u tri dijela: 1. NOO pojavljuju se kao privremeni organi vlasti u ustaničkim mjestima radi saradnje s vojnim vlastima. Njihov je djelokrug rada uzak. Prvi su odbori u principu izborni, ali se negdje radi nesređenih prilika i imenuju. Na neoslobođenom teritoriju niču ilegalni odbori u krajevima, gdje je utjecaj pokreta bio dovoljno jak. Pisac prati na izvorima razvoj organa vlasti od seoskih odbora do oblasnih. 2. NOO kao stalni organi vlasti: Krajem 1941 stvara se regularna vojska. U poredu s time postaju formirani odbori stalnim organima vlasti. Prema uputstvima Vrhovnog štaba razrađen je izborni sistem i struktura novih odbora. U sreskim odborima se

uvodi plenum odbora i Izvršni odbor od tri lica. Mandat odbornika traje 6 mjeseci. Dalji razvoj Narodne vlasti doveo je do potrebe stvaranja jednoga centralnog organa, koji bi povezao djelatnost svih NOO. Tako je 26. novembra 1942 stvoren AVNOJ. Njegov Izvršni odbor rukovodio je radom podložnih odbora. Formiranjem ZAVNOBiH-a 25. i 26. novembra 1943 završen je sistem vlasti u Bosni i Hercegovini, 3. Izgradnja državnosti B i H. Drugo zasjedanje ZAVNOBiH-a održano je 30. juna i 1. jula 1944. Odlučeno je, da ZAVNOBiH predstavlja najviše zakonodavno i izvršno predstavničko tijelo federalne BiH. Odlukama donesenim na zasjedanju konstituiralo se pored Vijeća i njegovo Pretsjedništvo, dok je stvaranje Narodne vlade odgođeno. Izgradnja državnosti BiH dovršena je na III. zasjedanju ZAVNOBiH-a u Sarajevu 26—28. aprila 1945. Vijeće je pretvoreno u Narodnu skupštinu, stvorena je Narodna vlada, a dva mjeseca kasnije i Vrhovni sud. Članak je bogato argumentiran izvornim podacima.

S. Popović daje »Nekoliko podataka o razvoju i djelovanju Narodnooslobodilačkih odbora u Istočnoj Bosni u toku NO-rata«. Članak je podijeljen u dva dijela: u prvom je pisac dao »kratak, letimičan« pregled razvoja organa narodne vlasti do proljeća 1945, a u drugom prikaz djelatnosti Oblasnog NOO za Istočnu Bosnu poslije oslobođenja Tuzle do sredine 1945. Pisac se koristio publiciranom građom i ličnim bilješkama, ali je članak opterećen sa mnogo suvišnih detalja. U prilogu »Neki podaci o razvoju i djelovanju Narodnooslobodilačkih odbora« opisao je D. Josipović izbor prvog NOO-a u selu Majkić Japri (28. jula 1941) i izbor prvog sreskog NOO-a za srez Kotor Varoš (26. oktobra 1943). Pisac je bio učesnik pomenutih događaja, pa njegov rad ima više memoarni karakter.

Prema općoj vrijednosti radova, koje smo dosada prikazali, može se zaključiti, da pitanje naučnog, metodički ispravnog obradivanja naše revolucije prestaje biti postepeno aktuelno, ali još uvijek u izvjesnoj mjeri postoji. Neki manji radovi imaju izrazito prigodni karakter i opterećeni su navođenjem za historiju nepotrebnih i često protivrječnih podataka.

U istu knjigu »Godišnjaka« uvrštena su dva rada iz novije historije naših naroda, koja po svojoj tematici na neki način dopunjuju već pomenute radove. K. Milutinović piše o »Proterivanju Vase Pelagića iz Trsta i Austrije«. Prognan iz Ugarske, Pelagić je za svoje utočište izabrao Trst. Međutim, već po dolasku pozivan je na policijsko saslušanje: optuživan je za veze s ruskim panslavističkim krugovima i slavenskim komitetima. Nakon mjesec dana prešao je u Graz. Nema izričitih podataka o njegovom protjerivanju, ali se može naslutiti da nije otišao svojom voljom, tim više što je svoje zadržavanje u Trstu opravdavao zdravstvenim potrebama. U Grazu je počeo oko sebe okupljati naše studente i djelovati na njih. Tu je objavio i javnu ostavku na arhimandritsko zvanje. Nakon nekog vremena prešao je u jedno selo kraj Beča, a odatle u Zürich radi izučavanja socijalističke literature. Ne zna se, da li je bio protjeran, jer »...nije sačuvan ni jedan autentični arhivski dokument o Pelagićevom proterivanju iz Austrije«. To se pitanje ne će moći riješiti bez pronalazanja prvorazrednih podataka. Navedenim uzrocima za njegovo mijenjanje boravišta ne bi možda bilo na odmet dodati i njegovo slabo zdravstveno stanje, na koje se žali. Okvir tog članka prelazi dokazivanje piščevo, da je u Švicarskoj Pelagić »svladao osnove naučnog socijalizma i postao marksista«.

Na kraju je H. Kapidžić objavio »Priloge istoriji ustanka iz godine 1882« u istočnoj Hercegovini, sa 24 dokumenta o toku toga ustanka u prilogu (izvještaji šefa Zemaljske vlade u Sarajevu bar. Dahlena i namjesnika Dalmacije gen. Jovanovića, kao i neka zaplijenjena pisma ustaničkih vođa). Dokumenti su se u nje-mačkom originalu sačuvali u arhivu NR Bosne i Hercegovine. Prema podacima, koje oni pružaju, uzroci ustanka su neriješene agrarne prilike i poreska opterećenost, a neposredni povod Vojni zakon od 4. XI. 1881. U ustanku, koji je počeo 10. I. 1882,

podjednako su učestvovali i Srbi i muslimani. Njihove akcije dopirale su do Sarajeva i Trnova. Zvanična Srbija i Crna Gora nisu pomagale ustanak, koji je pod pritiskom premoćnih austrijskih snaga likvidiran u aprilu 1882.

Četvrti svezak »Godišnjaka« je po tematici radova znatno bogatiji. Na prvom mjestu je N. Filipović objavio »Pogled na osmanski feudalizam (sa naročitim obzirom na agrarne odnose)«, uvodni odlomak svoje velike studije o položaju našega seljaštva pod turskom vlašću. Zbog nedovoljnog prostora ne možemo pratiti sve detalje i objašnjenja u tom radu, pa ćemo pokušati uhvatiti opći tok piščevih pogleda, koji su vrlo originalni. Problematika članka — na što nedvomisleno upućuje naslov odlomka, a i kratki sadržaj slijedećih poglavlja — svedena je na uvodna objašnjenja onih kategorija u ekonomici turskog feudalizma, koja su najuže povezana s pitanjem položaja našega seljaštva pod Turcima. Samim tim je rečeno, da je pisac morao povesti računa o svima problemima osmanskog feudalizma, o kojima se dosad u nauci raspravljalo. Tako pisac nije izbjegao neodoljivu potrebu da »u najopštijim linijama« pokuša prikazati historijski nastanak miriske zemlje, kao i svih onih političkih i ekonomskih pojava, koje su s njom u vezi, uključujući tu i osmanski državni sistem. Historijski razlog za pojavu osmanske države našao je pisac u činjenici, da cjelokupni budući teritorij te države doživljava prije neposrednog nastupanja Osmanova ozbiljnu društvenu i političku krizu. Države, koje će kasnije ući u cjelinu osmanskog imperija, preživljavale su svaka za sebe krizu klasičnog feudalizma. Može se dopustiti, da su postojale izvjesne osobenosti krize u tim državama uzetim pojedinačno, ali su sve one imale jedan zajednički uzrok krize, koji je tražio i jedno rješenje. Osnovni klasni antagonizam klasičnog feudalizma: seljak-feudalac (pri čemu je, kako kaže pisac, stepen klasne mržnje seljaka rastao s približavanjem vrhu feudalne hijerarhije) nadopunjavala je i komplikovala činjenica, da su sve te zemlje ekonomski gravitirale prema Sredozemnom moru i bile uključene u njegovo ekonomsko područje. Trgovački kapital talijanskih gradova uspio je da sve krupne feodalce tih država uvuče u svoju mrežu. Te zemlje postaju sirovinaska baza talijanskih gradova i tržište, koje konzumira njihovu manufakturnu produkciju. Krupni feodalci su sve više primorani da oduzimaju od seljaka, što vodi k pojačanju klasne borbe, a to znači u širem smislu pojačanje društvene krize. Unutar ovih država nije se našla ni jedna snaga sposobna da je riješi. Jedino su je Osmani uspjeli naći; oni su počeli organizirati državu, čiji je nosilac bio sitni plemićvojnici. To je dovelo do formiranja miriske zemlje (čije nastajanje pisac ne prati) kao oblika svojine zemlje, u kojoj je »osiguran interes klase kao cjeline protiv prisizanja pojedinačnog pretstavnikla klase sitnih plemića u čijoj je klasnoj, društvenoj suštini potencijalno sadržan krupni feudalac«. To ne znači da je, isključujući krupnog feodalca iz društvenog sistema, fond miriske zemlje iscrpljen u lenima sitnog plemstva. U tom fondu učestvuju krupni državni dostojanstvenici i sultan, čiji se autoritet mogao očuvati ne samo time što je koordinirao interese klase sitnih plemića, nego i svojim direktnim učešćem u vlasništvu vladajuće klase, putem hasova. Ostale oblike vlasništva kao mulk i vakuf objasnio je pisac kao sporednu pojavu, koja ima za cilj učvršćenje osnovnog oblika vlasništva — miriske zemlje.

Svojina klase sitnih plemića na zemlju znači svojinu države na zemlju, pa ona nastupa kao pokrovitelj nad klasnim odnosom seljaka i feodalca. Da bi se očuvalo čvrsto stanje države, čitav splet zemljišnih odnosa je ukočen. Miriska zemlja je nepokretna: ona se ne može ni prodati ni kupiti ni založiti. »U proizvodnom smislu to se pak izražavalo kao jako naglašen i organizaciono učvršćen oblik zatvorene naturalne proizvodnje.« Ona je omogućavala tako dugo postojanje osmanske države. Osvajajući nove teritorije, Turci su uvijek nastojali da novčanu rentu zamijene naturalnom, koja više odgovara karakteru miriske zemlje. »Naturalna renta proizlazi iz prirode miriske zemlje.« Težnja pojedinih feodalca u protivnom pravcu, da od

seljaka izvuku rentu u novcu, nije samo u tome da se skрати put od sirovog produkta do novca, nego se u njoj krije nastojanje feudalaca da potkopaju imobilnost zemljišnog vlasništva, čije očuvanje garantira naturalna renta. Međutim, da bi potstakli kolonizaciju i povećanje proizvodnje, Turci su u nekim krajevima privremeno dozvoljavali i novčanu rentu. Izuzetak predstavlja filurija kao specifičan oblik novčane rente kod stočara. Ovu pojavu objašnjava autor time, što novčana renta više odgovara pokretnim i slobodnijim stočarima, koji brže ostvaruju akumulaciju, dok je naturalna renta prikladnija za sjedilačko, seosko stanovništvo. Čini se, da je to objašnjenje previše jednostavno. Njega treba tražiti u ukupnom odnosu proizvodnje stočara i poljoprivrednika i mogućnosti njihovog realizovanja u novcu. Teret realizovanja stočnih produkata u novac prebačen je na proizvađača.

Posebna je pažnja u članku posvećena temi: uspostava miriske zemlje i seljaštvo. Zajedno sa zemljom Turci su nastojali da dobiju i ljude. Borba za seljaštvo ima golemo značenje u turskoj ekspanziji, ali je i sama priroda miriske zemlje bila dovoljna za agitaciju kod seljaka. U osmanskome feudalizmu isključen je veliki feudalac. Sitni plemić nije gospodar timara, on je posjednik, kao što je i seljak posjednik, a ne vlasnik zemlje koju obrađuje. Klasna razlika između seljaka i feudalca bila je osigurana državnim autoritetom, pa je feudalac nije mogao samovoljno rastezati. To je uslovalo čvrstinu turskog despotizma, toliko protkanog elementima demokratičnosti. Ali uspostavljanje miriske zemlje nije išlo bez težih poremećaja. Razaranje protivnikove ekonomije je sastavni dio osmanske strategije. Na ruševinama klasičnog feudalizma grade Osmanli svoj sopstveni sistem. Razaranje osnova klasičnog feudalizma nije išlo svuda podjednako. Defteri iz druge polovice XV. st. govore, da su Osmanli, pošto su likvidirali krupne feodalce na Balkanu, zadržali stanje kakvo jest, »dok ne izvrše definitivni i siguran popis novoosvojenih zemalja, imaju jasan pregled i kontrolu zatečenog stanja, te da na taj način ne unose zabunu i pometnju u život, naročito proizvodnu djelatnost datoga kraja, a time da za sebe osiguraju normalno pobiranje rente i poreza«. To stanje se kasnije postepeno prilagođavalo opštem društvenom sistemu osmanske carevine. Granice osmanske feudalne klase su tim više komplikovane, što pored timara postoje još i druge slične institucije, kao kolektivni timar (»...skup baština koje zajednički snose obavezu spahije«) i čifluk, a naročito time što se posjednici timara stalno mijenjaju.

Posljednje poglavlje posvećeno je prikazu naših gradova na prijelazu pod osmansku vladavinu. Naši su se gradovi razvili uz jake rudnike. U njima su zastupljeni zanati koji upućuju na rudarstvo, stočarstvo i seoski utjecaj. Značajno je, da nema tkalačkih zanata, tako pogodnih za razvoj manufakturna. Naši gradovi su zadržali lokalni karakter, kao posrednički centri prema stranim trgovcima, što objašnjava njihovu tako slabu političku ulogu. Turske vlasti žele od gradova stvoriti muslimanske centre, pa ih zatvaraju hrišćanskom elementu. Prema defterima broj muslimana u njima raste, a hrišćana pada. Uporedo s tim promjenama smanjuju se prihodi od rente.

Pisac se u svom prilogu koristio obilatome literaturom i izvorima, naročito iz zbirke turskog historičara O. L. Barkana »Kanunlar«.

Kad djelo N. Filipovića bude gotovo, stručnjaci za tursku historiju dat će sud o njegovim pogledima. Mi ne možemo dati ukupnu ocjenu njegovih pogleda, već samo učiniti neke načelne primjedbe. Budući da u svom radu raspravlja o stvarima, o kojima kod nas već postoje izgrađena mišljenja, pisac je učinio propust, što nije donio kritiku literature o pitanjima koja obrađuje; nekoliko uzgrednih napomena i aluzija ne mogu nadoknaditi taj nedostatak. Iako je rad zasnovan na analizi turske ekonomije, ipak su neke pojave obrazložene i objašnjene shematski: previše se poklanja pažnja logičkim dokazima na mjestima, koja zahtijevaju prikaz procesa historijskog razvitka (stvaranje miriske zemlje). Neke su fundamentalne pojave uzete kao gotova činjenica i nepravilno izdvojene iz stihijskog djelovanja ekonomskih

zakona; primjer za to je objašnjenje postanka osmanskog državnog sistema. Pojedine pojave, kao kriza u državama, koje će pasti pod Turke, proces formiranja timarsko-spahijskog sistema, značaj robno-novčanih odnosa u osmanskom feudalizmu (o čemu pisac ne govori), pretpostavljaju detaljniju monografijsku obradu. Ovako ukratko sintetički obrađene dovode nužno do pretpostavki, a ne više manje definitivnih, naučnih rješenja. Pisac ima vrlo živ način zapažanja. Ponegdje ga je to odvelo od glavnog i jedinog rješenja, ali je zato rad pun originalnih misli.

G. Čremošnik piše o pitanju »Bosanske kraljice Grube«. Taj je problem ostao nerješen, otkako je V. Klaić, zaveden natpisom Vignja Miloševića, tvrdio da je Gruba istovjetna sa kraljicom Jelenom, Dabišinom ženom. Pisac ponovo analizira izvore za to pitanje, naročito kraljičino pismo Dubrovčanima od 5. marta 1399, u kojem govori o svom živom mužu. Od maja 1398 izabrani je bosanski kralj Ostoja. Njega su Dubrovčani 25. II. 1399 priznali svojim građaninom. Prema tome bi Gruba morala da bude njegova žena, ali to komplikuje fakat, da Ostoja u jednom pismu od 5. II. 1399 govori o svojoj ženi Kujavi. To se pitanje, prema autorovu mišljenju, može riješiti jedino hipotezom, da se radi o jednoj ženi sa dva imena: Gruba = Kujava.

Na osnovi ovog rješenja autor je rekonstruirao političku pozadinu, koja se krije iza ovog problema. Prema đakovačkom ugovoru od 1393 Dabišu je na bosanskom prijestolju trebalo da naslijedi Žigmund. Kako je on bio zauzet ratom s Turcima, a 1396 od njih kod Nikopolja strašno i poražen, prijestolje je naslijedila Dabišina žena Jelena. Ovo je iskoristio »mladi avanturista« Ostoja, koji potječe od jedne siromašne grane Kotromanića. U januaru ili februaru 1397 proglašuje se samovoljno bosanskim kraljem. Nastaje borba između njegovih pristalica i pristalica kraljice Jelene. Vjerojatno uz pomoć Turaka, Ostoja je toliko ojačao, da je već 1398 od bosanskih velikaša izabran za kralja. U julu te godine Žigmund kreće na Bosnu. Dubrovčani iskorištavaju težak položaj Ostoje i uspijevaju da im on preda bosansko Primorje, za kojim su odavno težili. Kao protuuslugu priznaju ga za kralja. Pristup izvana, Ostoja želi neutralizirati svoje unutarnje protivnike. Već prokušano sredstvo za to je ženidba; on ostavlja svoju ženu Vitaču i ženi se Kujavom, koja je ili sama Jelena ili njena kćerka. Ona je legitiman nasljednik Dabišine loze, pa se služi njegovim pečatom, dvorom i dvorskim osobljem kraljice Jelene. Tako je Ostoja postao i legitiman kralj Bosne. Pisac se koristio i jednim dosad neiskorištenim izvorom. Moglo bi se prigovoriti, da nema dovoljno opravdanja za poistovjećivanje Kujave sa Grubom, kao ni dovoljno izvornih podataka za pouzdan prikaz političke pozadine ovoga pitanja.

U kratkom i sadržajnom članku »Hrišćani spahije u severnoj Srbiji u XV veku«, koji je prvobitno štampan u »Nedeljnim informativnim novinama«, obradio je B. Đurđev tri turska katastarska deftera za te krajeve. I ranije je bilo mišljenja o hrišćanima spahijama neposredno iza dolaska Turaka, ali podaci iz ovoga deftera upravo iznenađuju. U defteru za braničevski subašiluk iz 1467/8 upisana su 54 timara na ime spahija hrišćana. U defteru za smederevski sandžak iz sredine druge polovice XV. st. upisano je na ime spahija hrišćana 80 timara. U mlađem defteru za taj isti sandžak iz 1516 nalazi se već manji broj hrišćana spahija. Većinom se tu radi o manjim timarima; njihovi posjednici potječu od nekadanjih baštinika, manje od pronijara. Ima dosta muslimana seljaka na posjedima spahija hrišćana. Na osnovi podataka iz ovih deftera pisac mijenja svoje ranije gledište, da su glavnu pomoć pri nadiranju Turci dobivali od seljaka. Sada se jasno vidi da u sjevernoj Srbiji stvar stoji sasvim drukčije. Nakon pada Carigrada i smrti despota Đurđa 1456 formira se jaka proturska stranka; snagu su joj davali sitni feudalci. Prilikom osvajanja Turci su im davali obećanja i darove. To objašnjava, zašto je toliki broj hrišćana spahija. Drugi je razlog u tome, što je smederevski sandžak bio pogranični sandžak, pa je

za razliku od drugih uživao izvjesne privilegije. Nakon 1526 nastaju u tome znatne promjene.

H. Šabanović prikazuje »Upravnu podjelu jugoslavenskih zemalja pod turskom vladavinom do Karlovačkog mira 1699. godine«. Do 1362 Turska se dijelila na manje upravne jedinice sandžake (arap. live). Poslije te godine stvorena je prva veća upravna jedinica, beglerbegluk ili ejalet Rumelija; na čelu joj je paša, pa se ta jedinica često naziva i pašalukom. Za vladu Bajezida I. (1389—1402) osnovan je još i Anadoljski beglerbegluk. Ta je podjela potrajala do vremena Sulejmana Veličanstvenoga (1520—1566). Krajem XVII. st. teritorij turskog carstva bio je podijeljen na preko 40 ejaleta, od kojih je 26 bilo u Evropi. Pisac daje prikaze ovih upravnih jedinica, njihov historijski razvoj i podjelu na sandžake. Ejalet Rumelija stvoren je za vrijeme vladavine Murata I. (1362—1389). Prvo sjedište paše bilo je u Jedrenu, a kasnije je preneseno u Sofiju. Do 1541 dijelio se pašaluk na preko 30 sandžaka. To su sandžaci: Skoplje, Sofija, Bitolj, Ohrid, Čustendil, Vidin, Vučitrn, Prizren, Kruševac, Smederevo, Bosna, Hercegovina, Zvornik, Dukadin, Skadar, Crna Gora, Osijek, Srijem, Požega i Klis. God. 1541 stvoren je ejalet Budim. Od sandžaka, koji nisu već spomenuti u popisu Rumeljskog ejaleta, pisac navodi: Mohač, Segedin i Bečkerek. God. 1552 stvoren je novi ejalet sa sjedištem u Temišvaru; pripadao mu je čitav naš Banat i sandžaci Začasna (Pakrac, Cernik ili Čazma), Krka (ili Lika) i Petrinja. Ejalet Bosna osnovan je 1580; sjedište bosanskog beglerbega bilo je u Banjoj Luci do 1639, kada je preneseno u Sarajevo, a ne u Travnik, kako se dosada pogrešno mislilo. Tek 1687 preneseno je sjedište u Travnik. Sandžaci su: Bihać i Petrinja. Ejalet Egra je osnovan u Mađarskoj 1596, ejalet Kaniza 1600. Pripojeni su mu svi sandžaci u Podravini, među njima sandžaci Orahovica i Valpovo.

Na osnovi do sada neobjavljenih podataka iz arhiva Dalmatinskog namjesništva u Zadru V. Bogičević je napisao prilog »Početak ustanka Luke Vukalovića (1852—1853)«. Pisac prati raspoloženje seljaka u jugoistočnoj Hercegovini za vrijeme akcije Omer-paše Latasa protiv bosanskih begova. Na njihovo protivtursko raspoloženje utjecala je, pored pustošenja i eksploatacije, također činjenica, da je sušjedna Crna Gora smatrala te krajeve za svoje. Izbijanje ustanka u neposrednoj je vezi s diplomatskim odnosima Crne Gore i Turske. Omer-paša Latas naredio je 19. marta 1852, da se od hrišćanskih seljaka oduzme oružje. Turci su uzimali za taoce najuglednije ljude i držali ih kod sebe sve dok seljaci ne predaju oružje. Iz Crne Gore organizirani su pljačkaški upadi u pogranična sela sa ciljem da se kolebljivci zastraše i ne predaju oružje. Uzrok ove crnogorske akcije leži u činjenici, da je u julu 1852 Rusija priznala Crnu Goru za kneževinu. Da bi i od Turaka dobila to isto priznanje, organizira ona neredu u pograničnim krajevima turske Hercegovine. U maju 1852 prestali su ti pljačkaški upadi zbog negodovanja stanovništva. Uporedo s ovim crnogorskim akcijama, sa turske strane su se odvijale vojne pripreme protiv Crne Gore. U sela upadaju Arnauti i pljačkaju. Stanovništvo se sklanja bliže austrijskoj granici. Početkom juna 1852 poslano je u Gacko 1400 vojnika, da provedu razoružanje Zubaca, Korjenića, Banjana i Nikšića. Stanovništvo se tome oduprlo. Centar ustanka je bio u Zupcima. Ispočetka su to bila samo čarkanja, ali su se akcije kasnije proširile. Ustanak nije prestao ni kad je objavljen »sveti rat« Crnoj Gori, ni kad je on prestao.

K. Milutinović donio je i u ovom broju jedan prilog o revolucionarnoj djelatnosti Vase Pelagića: »Proterivanje Vase Pelagića iz Novog Sada«. Početkom 1872, kad Pelagić dolazi u Novi Sad, počela je akcija protiv opozicionih elemenata u Vojvodini. Povod za progone bio je dolazak izvanrednog kraljevskog komesara, koji je imao zadatak da provjeri rukovanje imovinom manastira u Fruškoj Gori. Međutim, njegov mandat je bio namjerno tako sastavljen, da je bez znatnijih poteškoća svoju djelatnost mogao protegnuti i na politička pitanja. Po nagovoru svog savjetnika bačkog episkopa Germana Anđelića, odmah po dolasku, izdaje nalog da

se Pelagić uhapsi. Iako mu se pred istražnim sudom nije mogla dokazati nikakva krivica, izdan je nalog da se protjera u Tursku. Hapšenje Pelagića i njegova osuda izazvali su snažan protest naprednih elemenata u Vojvodini i Ugarskoj. Izručenje Pelagića bilo je obustavljeno. To pitanje moglo je dobiti međunarodni karakter onda, kada je na zahtjev Svevozara Miletića Gradsko načelstvo Novog Sada predalo ugarskom saboru zahtjev, da se pronade krivac za Pelagićevo hapšenje. Ovaj protest nije nikada pročitao u ugarskom saboru. Na osnovi pouzdanih izvora pisac dokazuje, da je iza svega ovoga stajala mađarska vlada.

Dvije godine kasnije Pelagić je ponovo boravio u Novom Sadu, ali je uskoro neopaženo izbjegao vlastima. Ponovo se vratio u Novi Sad iza smrti Svevozara Markovića. Vlasti su mu ušle u trag i uhapsile ga. Sproveden je u Petrinju, ali je uspio pobjeći. Opis toga bijega pogrešno je pisac citirao iz »Istorije socijalizma u Srbiji« od D. Lapčevića, jer se taj opis odnosi na jedan raniji slučaj. Šteta je, što pisac nije »socijalističku misao i socijalističko revolucionarstvo Vase Pelagića« (koje je V. Stajić u »Gradi za političku istoriju Novog Sada« osporio) šire obrazložio i dokazao.

H. Kapidžić donosi »Jedan francuski izvještaj o Bosni iz 1810 godine«. Radi se o dosada nepoznatom izvještaju nekog francuskog generalštabnog oficira, sačuvanom u Zadarskom arhivu na njemačkom jeziku. Nepoznati putopisac je obraćao pažnju na putove, mostove i utvrđenja.

D. Kovačević rješava problem: »Gdje je bila kovnica novca bosanskih vladara«. Mnogo podataka iz Dubrovačkog arhiva upućuje na to, da su u kovanju bosanskog novca bili angažirani dubrovački zlatari. Među imenima dubrovačkih zlatara u Bosni spominje se i jedan kao »aurifaber«-kovač novca. Međutim, težina problema sastoji se u tome, što nigdje nije izričito rečeno, gdje se nalazila kovnica novca. Pisac je tada postupio po jednom metodički ispravnom postupku: isključio je sva ona mjesta, gdje se kovnica nije mogla nalaziti i tako došao do zaključka, da se najvjerojatnije nalazila u središnjoj Bosni u oblasti Lepenice. Od četiri rudnika, koji su se nalazili u tom području, jedino je u Fojnici bilo dubrovačkih zlatara. »Iako nema podataka koji bi neposredno riješili ovaj problem, ipak nam građa iz Dubrovačkog arhiva nameće Fojnicu kao odgovor na pitanje gdje je bila kovnica novca bosanskih vladara.«

Na kraju je Ž. Muljačić donio u talijanskom originalu i našem prijevodu »Dubrovački izvještaj o prilikama u Hercegovini u proljeće 1788. godine«. Sačuvan je kao koncept među pismima dubrovačkog konzula na Rijeci Antuna Vite Barčića.

Među prikazima ističe se opširan prilog N. Filipovića o djelu G. Ostrogorskog, »Pronija«. Filipović je pokušao osporiti nastojanja nekih historičara, da na osnovi analize pronije u Bizantu nađu razvojnu liniju, koja od nje vodi do timarsko-spahijskog sistema. »Osmanski timarski sistem ima svoj korijen u miriskoj zemlji, pronija ga nema.« Razvoj i jedne i druge pojave teče odvojeno. Pri tomu je pisac pojavu miriske zemlje pokušao objasniti na nešto različit način nego u sprijeda prikazanoj raspravi. Nasuprot utjecaju slovenskih masa, koje su svojim prodorom na teritorij Bizanta osvježile i ojačale seljačku baštinu i stratiotska imanja (Ostrogorski), on analizira utjecaj, koji su beduinske mase iz dubine Arabije odnosno val turskih stočarskih nomada izvršili na formiranje oblika zemljišnog vlasništva. »Karakteristika državnih organizama ovih nomadskih i polunomadskih masa koje su prelazile na zemljoradnju bila je tendencija da se shvaćanje stočara o zajedničkoj svojini prenese na oblast agrarnih odnosa i da se reguliše kroz norme šeriata...« »Mislim da se to izrazilo u težnji da se zemlja proglašuje državnom.«

V. Valčić je prikazao »Istoriju Kotorskih uskoka« od B. Desnice, a D. Kovačević »Istoriski razvoj našeg rudarstva« od V. Simića.

Milorad Ekmečić

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA VI.

1953

BROJ 1-4

NAKLADA »ŠKOLSKA KNJIGA« / ZAGREB

Redakcioni odbor

OLEG MANDIĆ

JAKŠA RAVLIĆ

JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
Z A G R E B

Naklada »Školske knjige«, Zagreb, Prilaz J. N. A. 2. Štampanje dovršeno mjeseca
svibnja u »Tipografiji« u Zagrebu.